

کنکاشی در چیستی پژوهش و ضرورت اهتمام به آن در حوزه علمیه

اساتید اهل قلم

اشاره

این که پژوهش چیست و چه ضرورتی دارد، دیگر مسئله ای غریب برای حوزه های علمیه ما نیست. شاید اگر تا چندی پیش، پژوهش و شیوه های نوین آن، چندان جدی گرفته نمی شد، امروزه اما رویکرد به پژوهش در میان متصدیان، اساتید و طلاب حوزه علمیه، نه تنها انفعالی نیست؛ بلکه حتی در مواجهه با آن، سعی در فراهم نمودن تمام ابزار و شرایط لازم و به کارگیری حداکثری آن در تحلیل و بررسی مسائل علوم دارد. در این میان، حوزه علوم اسلامی، هم چنان به تحقیقات بیشتر و پر دامنه تری نیازمند است و متولی اصلی این امر نیز بی شک، غیر از حوزه علمیه و البته دانشگاه ها و پژوهشگاه های معتبر علمی نمی تواند باشد. آن چه در این بخش، مورد توجه قرار گرفته است، همین رویکرد ضرورت انگارانه و مواجهه فعال با پژوهش در حوزه علمیه است. چند تن از اساتید اهل قلم در پرسش و پاسخی کوتاه، چیستی پژوهش و ضرورت توجه به آن و هم چنین وضعیت پژوهش در حوزه های علمیه را به اختصار، مورد بررسی قرار می دهند. سؤالات پیش روی ایشان عبارت اند از: ۱- تعریف شما از پژوهش چیست؟ ۲- چه فوایدی را می توان برای پژوهش برشمرد؟ ۳- وضعیت پژوهش را در حوزه های علمیه چه گونه ارزیابی می کنید؟ ۴- چه گونه می توان در کنار آموزش، پژوهش را نیز در حوزه های علمیه با جدیت دنبال کرد؟ ۵- در حال حاضر، ضرورت پژوهش در کدام یک از موضوعات علوم حوزوی، بیش از سایر موضوعات است؟

حجت الاسلام و المسلمین مرتضی نظری

۱. تصور می کنم پژوهش از واژگان مهمی است که برای طلاب جوان، واژه ای پُر ابهت، رمزآلود و پرحمت است؛ به گونه ای که به این سادگی به آن تن نمی دهند. اکنون روی سخن این جانب با شما پویندگان طریق حقیقت و تشنه گان آب حیات علم و معرفت است. عزیزانم برای درک چیستی پژوهش، بهتر است از مسیر تحلیل اتفاقاتی که در آن می افتد، آن را معنا و تبیین کنیم و البته چنین تشریحی می تواند بیانگر زوایایی از حقیقت پژوهش باشد. به هر حال، تعریف حقیقی پژوهش، دشوار و بسیار اختلافی است و به دلایلی نیز چندان پراهمیت دیده نمی شود. اما خوب است ببینیم در فرآیند پژوهش، چه رخدادهایی ایجاد می شود. ترتیبی که اکنون می نویسم ممکن است سیر منظمی نداشته باشد؛ ولی هر نکته ای که بر آن تکیه می کنم، در جریان پژوهش مطرح است و اگر پژوهش را کالبدی تصور کنیم، جانی شیرین و فعاله دارد و پیکری به هم پیوسته و منسجم که با یکدیگر، دستگاه دقیق و هوشمندی را به وجود آورده است: الف) پژوهش، تلاش عقلانی، انگیزه مند و هدفمندی است که بشر با الهام از اعماق درون اش، در پی کشف حقیقت در پهنه هستی، به آن ترغیب می شود و گاه این حس حقیقت جویی و ژرف نگری، سالیان دراز، آرامش و قرار را از انسان سلب می کند و در مقابل، وصال حقیقت، طعمی شیرین و شهدی بس گوارا دارد. ب) پژوهش، فعالیتی هوشمندانه و قانونمند است و جوهره پژوهش در این مختصات پیچیده شده است.

۲. می پرسید چنین فعالیت بزرگی، چه ره آوردی برای بشر و جامعه دارد که دشواری ها و مشکلات آن را هموار می سازد؟ و چرا طلاب جوان به آن رغبت کنند و سالیانی از شادابی و انرژی خود را در این مسیر سخت، صرف

نمایند؟! این پرسش، فوق العاده حسّاس و کلیدی است و پاسخ به آن نیز بس پراهمیت است. من سعی می کنم در چند جمله ساده به آن بپردازم: الف) اگر شما بخواهید به چرایی برخی از رخداد‌های علمی و یا طبیعی حیات دست یابید و یا آن که برخی از مشکلات و آسیب های فراروی بشر و جامعه کنونی خود را حل کنید و یا ابهامات برخی حوادث و مسایل عرصه های علمی را آشکار سازید، آیا مسیر جایگزینی برای پژوهش سراغ دارید؟ ب) دست یابی به راه حل های جدیدی که می تواند سبک زندگی بهتری را به بشر ارائه نماید و یا محصولات متنوع علمی و فرهنگی اثربخش تری را در اختیار مردم و جامعه قرار دهد، چه راه کار عملی جز پژوهش می تواند داشته باشد؟ ج) اگر بخواهید حقانیت حقایق اصیل هستی (خداوند، نبوت خاتم، امامت و اخلاق متعالی) را با متدهایی عالمانه به اثبات برسانید و عقول بشری را در مسیر درک درست معرفت و آگاهی های متعالی یاری کنید، جز با انجام پژوهش، چه گونه خواهید توانست؟ د) پاسخگویی به شبهات و تردیدزدایی از اندیشه های پاک چه گونه می تواند جز با پژوهش، تحقق یابد؟ ه) و اگر مایل باشید نردبان دانش و آگاهی را بلندتر و مقام شامخ معرفت را راقی تر سازید و بر گستره آن ها بیفزایید، آیا بدون پژوهش ممکن است؟ هرگز.

۳. آن چه تاکنون به مجاهدت اساتید و مدرسان ارجمند در این باب رقم خورده، ستودنی است، اما کافی نیست؛ زیرا هنوز هم پژوهش، مهجور و منزوی است و هنوز طلاب جوان و برازنده حوزه از لذت پژوهش، بهره کافی نبرده اند و طعم شیرین آن را احساس نکرده اند. گویا هنوز منزلت این گوهر تابنده، آشکار نگشته و گستره بلند آن معلوم نشده و این بدان جهت است که مرزهای سرزمین آموزش با سرزمین پژوهش درنیامیخته و استادان، همت خود را در این مسیر، تنها صرف آموزش می کنند و این خلاء، تاکنون در حوزه های علمیه احساس می شود؛ اما نباید تلاش های خوب را نیز از یاد برد، به خصوص جشنواره علمی علامه حلی که منشأ حرکت و شور شده است. استاد محوری در آموزش مهارت پژوهش و هدایت علمی و تکنیکی طلاب توسط اساتید پژوهشگر، از اصلی ترین سبک های مؤثر در تعمیق پژوهش در حوزه های علمیه به شمار می رود و خوب به یاد دارم که سالیان پیش که در محضر حضرت استاد آیت الله حق شناس (ره) تلمذ می کردم، رغبت انگیزی و راهنمایی های خوب ایشان، طلبه جوانی مانند حقیر را به تکاپو و کوشش مستمر سوق می داد؛ به گونه ای که در نشر اثر علمی نیز همراه بود و با دقت کامل، یادداشت های مرا مطالعه می نمود و گام به گام، راهنمایی ام می کرد. باید از رذیله بی اعتنایی به طلاب جوان، نجات پیدا کرد و به آنان اعتماد به نفس و شهامت داد تا این راه ناهموار، اما پر نعمت و با برکت را طی کنند.

۴. استاد، اثربخش ترین راهنما برای طلاب جوان است و اوست که در حقیقت، تبیین گر آینده پژوهش در حوزه های علمیه به شمار می رود؛ به شرط آن که نخست، وی نیز راه یافته و پژوهشگر باشد و مسیر را خوب بشناسد؛ بدان معنا که هم روشمند و هم تجربه اندوخته باشد، ضمن آن که داری اخلاق حسنه، صبور و بردبار نیز باشد. پیشنهاد های عملی این جانب این است: الف) باید زمان ها و فرصت های خاصی را برای ایجاد انگیزه در طلاب و آموزش مهارت های پژوهش طراحی نمود و مشوق های خوبی را نیز اعلام کرد. طلاب را باید با کارکردهای عملی پژوهش آشنا ساخت تا ضرورت آن را احساس کنند. ب) هر حوزه ای باید حداقل دارای دو تا سه استاد پژوهشگر باشد تا به آموزش روش های پژوهش و هدایت محتوایی و روشی طلاب جوان اهتمام ورزند و ساعت های خاصی برای این هدف برنامه ریزی شود. ج) نظام آموزشی حوزه باید مبتنی بر ایجاد روحیه پژوهش و تقویت آن در تمامی سطوح درسی استوار باشد. تا زمانی که این اهتمام در متن نظام آموزشی، طراحی و نظام مند نشود، روال همین گونه خواهد بود. بنابراین حداقل طلاب باید شیوه های پژوهش را بدانند و در جریان مسیر تحصیل، چند پژوهش دقیق نیز انجام دهند.

۵. این، مهم ترین پرسشی است که همیشه ذهن پژوهشگر را به خود مشغول می کند؛ اما می دانیم که باید به نیازهای اساسی جامعه پرداخت و این نیازها را با شیوه های مختلفی می توان به دست آورد؛ به عنوان مثال: همه ساله، مراکز مطالعاتی، پژوهشی، دانشگاهی، حوزوی و اجرایی کشور، موضوعات مهم پژوهشی خود را اعلام می کنند؛ از این رو مراجعه به سایت مرکز پژوهش های مجلس، قوه قضاییه، دانشگاه ها، سازمان ها و نهادهای علمی دیگر پیشنهاد می شود. البته در حال حاضر، اصلی ترین مسئله برای پژوهش، مسایل فرهنگی با نگاه به تأمین نیازهای

فکری مخاطبان جوان، خانواده ها و تبیین صحیح تفکرات اسلامی می باشد، ضمن این که توجه به نیازهای علمی نظام اسلامی در عرصه های مختلف، بسیار پراهمیت است و التفات به بیانات رهبر معظم انقلاب (دام ظلّه العالی)، فوق العاده کلیدی است.

حجت الاسلام و المسلمین حمید فاضل قانع

۱. مطالعه نظام مند یک موضوع که در چارچوب یک روش مشخص و معین صورت بگیرد و به حلّ یک مسئله منتهی گردد، پژوهش نامیده می شود.

۲. فواید پژوهش را از زوایای مختلف می توان مورد توجه قرار داد؛ پژوهشگر در این فرآیند به کمال رسیده و با کاربردی کردن آموزش هایی که دیده است، جهت و مسیر علمی خود را مشخص و معین می سازد. نظام آموزشی از طریق این فرآیند می تواند داده ها، کاربردهای عملی و یا حتی دانش های نوینی را فراهم آورد. جامعه نیز از طریق پیشرفتی که توسط پژوهش های علمی به دست می آورد، می تواند مشکلات و مسائل خود را بهتر حل نموده و با دنیای پیرامون خود روابط بهتر و آسان تری برقرار نماید.

۳. امروزه دانش آموختگان حوزه های علمیه، پژوهش های علمی و کاربردی متعدد و متنوعی را به شایستگی سامان می دهند. مراکز گوناگونی تحت پوشش حوزه های علمیه، از این پژوهش ها حمایت می کنند؛ اما مراجعه ای گذرا به روشنی نشان می دهد که نوع پژوهش ها و هم چنین رشد پژوهشگران موفق و کوشای حوزه علمیه، نه محصول برنامه و ساختار، بلکه حاصل تلاش و جدیت فردی پژوهشگران است. به ندرت می توان گروه های پژوهشی را در حوزه های علمیه یافت که از ابتدا و بر اساس برنامه ای مدون، پژوهشگرانی را در حوزه ای مشخص پرورش داده و سپس از حاصل این تلاش بهره گرفته باشد.

۴. از نظر ساختاری باید مراکز حوزوی به گونه ای بازسازی شوند که در کنار اهتمام به امر آموزش، پژوهش را نیز مورد توجه قرار دهند. طلبه از همان سال های آغازین تحصیل در حوزه علمیه، علاوه بر آشنایی با ادبیات عرب و سایر دروسی که برای او تعیین شده است، باید با الفبای پژوهش آشنا گردد. ساختار حوزه باید به گونه ای بازتعریف شود که از دانش آموختگان خود در کنار آزمون های آموزشی، مقالات و آثار پژوهشی را با جدیت مطالبه کند. طلبه نیز باید به این باور برسد که در هر مرحله آموزشی اگر حاصل تلاش های او در امر فراگیری، با خروجی های متعدد پژوهشی، قرین نباشد، گویی آموزش او به سرانجام نرسیده و بخشی از آن ناقص مانده است.

۵. پژوهش، حوزه گسترده ای دارد که بر اساس مطالب مطروحه در پاسخ پیشین، تمام علوم حوزوی را دربرمی گیرد. اما پس از طی شدن دوره های نخستین پژوهش که برای طلاب، حکم کارورزی را دارد و پس از مشخص شدن سمت و سوی علایق علمی و گرایش های طلاب، می توان اولویت های پژوهشی مورد نظر مراکز حوزوی را به آنان پیشنهاد داد. به صورت کلان، هیچ کدام از علوم حوزوی و موضوعات ذیل آن ها را نمی توان از اولویت خارج دانست؛ زیرا کنار گذاشتن هر کدام از آن ها در حوزه پژوهش، به معنای توقف آن دانش خواهد بود؛ اما روشن است که هر مرکز و مجموعه حوزوی در موضوع یا موضوعات خاصی، سرمایه گذاری مادی و معنوی می کند که در این صورت، اولویت های پژوهشی هر مرکزی بر اساس وظیفه و رسالت آن روشن خواهد بود.

۱. پژوهش که اصالتاً عبارتی فارسی است، عبارت است از تحقیق و تفحص و بررسی و جستجوی بسیار دقیق، عمیق و متفکرانه مسئله هدف. هرچه پژوهش، دقیق تر، عمیق تر و هوشمندانه تر باشد، کشف ابعاد در آن مسئله نیز وسیع تر و نزدیک تر به حقیقت خواهد بود. حضرت علی (ع) می فرماید: «الظفر بالحزم و الحزم بإجالة الرأى و الرأى بتحسين الأسرار»؛ یعنی: موفقیت در حزم (تدبّر، دوراندیشی، احتیاط)؛ حزم در جولان دادن فکر و اندیشه (پژوهش)؛ و اندیشه نیکو در حفظ شدید اسرار می باشد. پژوهش دو نوع است: پژوهش پایه ای (بنیادی) و پژوهش کاربردی. پژوهش اول، مقدمه پژوهش دوم است و زمینه های آن را فراهم می سازد. تحصیلات، تخصص، تفکر و تدبّر، مشورت با اهل فن، کنکاش و جهد فراوان و کسب تجربه، از لوازم پژوهش نیکو محسوب می گردند.

۲. فواید پژوهش، بی شمار است؛ از جمله می توان به موارد ذیل اشاره کرد: وصول فکری و عملی به ابعاد مختلف و حقایق مسئله؛ پویایی ذهن و فکر؛ اعتماد به نفس؛ حرکت فکری و فیزیکی عالمانه و هوشمندانه در مسئله؛ بی راهه رفتن و پرهیز از افکار و حرکات جاهلانه؛ دوری از اتلاف وقت؛ اصلاح نفس و جامعه بر مبنای حقایق و نتایج به دست آمده و ثبت شده از پژوهش؛ پیشرفت و جهش علمی و فیزیکی فردی و اجتماعی؛ حصول ثروت علمی و حتی اقتصادی برای جامعه؛ استقلال علمی و استغناء از دیگران، حداقل در مسئله پژوهش شده.

۳. می توان چنین ادعا کرد که وضعیت پژوهش در حوزه های علمیه، نسبتاً ضعیف است؛ توجه کافی، علمی و مشوقانه به آن نشده و ابزار کافی، جهت تشویق و تحریک طلاب برای تحقیق در زمینه های مختلف علمی، به کار گرفته نشده است. این مقوله، نیازمند برنامه ریزی های دقیق، کاربردی و بلندمدت می باشد. باید موانع پژوهش طلاب در حوزه های علمیه و علل عدم علاقه و اهتمام آن ها بدین امر مهم، به دقت مورد بررسی قرار گیرد. تحلیل و واکاوی چالش ها، موانع و آسیب ها نیز در این زمینه، باید مورد توجه جدی باشد؛ به عنوان نمونه: اموری مانند مدرک گرایی، عدم توجه عمیق طلاب به دروس و رویکرد کمیّت گرا به متون درسی، می تواند مانع تمرکز و تعمق کافی فکری و هم چنین دست یابی به کیفیت مطلوب باشد.

۴. در این باب که چه گونه می توان در کنار آموزش، پژوهش را نیز در حوزه های علمیه با جدّیت دنبال کرد، نکات ذیل را باید جدّی گرفت: ۱- روش های پژوهش، نیاز به آموزش های رسمی و عمیق و نیز تشکیل کلاس های درس مستمر دارد؛ ۲- فرصت های کافی برای پژوهش در مسئله ای خاص به طلاب داده شود؛ ۳- مشوق های خاص (مادی و معنوی) برای طلاب پژوهشگر در نظر گرفته شود. این مشوق ها می تواند موجب ایجاد انگیزه درونی طلاب شده و به تدریج، نفس طلبه را از حالت استبطاء خارج کند.

۵. با توجه به شرایط و واقعیت های موجود در جوامع امروزی؛ از قبیل چالش های فرهنگی، اخلاقی و تربیتی و از همه مهم تر اعتقادی و نیز بالا رفتن سطح ناهنجاری های اجتماعی و هم چنین بالا رفتن میزان طلاق، یافتن راه کارهای علمی برای برون رفت از این چالش ها، جهت استحکام بنیان خانواده ها و تربیت فرزندان و جوانان، کاملاً ضروری به نظر می رسد؛ بدین لحاظ لازم است در این زمینه، تحقیقات جدّی صورت گیرد.